

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 14

А. І. Бойко

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Розбудова стратегії досягнення успіху особистості в суспільстві, що обумовлена її орієнтацією на демократичні цінності, вимагає аналізу розуміння феномену демократії у даному суспільстві та демократичних традицій йому притаманних. Особливості розуміння демократії в Україні на різних рівнях суспільної свідомості та специфічні демократичні традиції українського суспільства є предметом дослідження статті.

Ключові слова: демократія, цінності, успіх особистості, суспільство.

Аналізуючи зміни пріоритетів соціокультурної динаміки суспільства, варто зазначити, що нинішні молоді люди більше знають, більше вміють, вони більш вільні, ніж їх попередники. Теперішня молодь розуміє, що може обстоювати свою думку, може проявляти свої амбіції. Тепер молодь стала більше індивідуалістичною, більше самостійною, можливо, більше цинічною, але й більш діяльною.

Свідома життєдіяльність людини – це безкінечний ланцюг цілей, які вона ставить перед собою. Цілі як психологічні утворення відображають майбутні результати дій або діяльності суб'єкта. Результати, незважаючи на те матеріальні вони чи ідеальні, завжди потребують певних фізичних і психічних зусиль, оскільки на шляху їх досягнення неодмінно виникають різні перешкоди, які слід долати. Якщо вони успішно долаються, то й практично реалізується мета, отримується результат.

Успіх чи невдача залежно від величини досягнення суб'єкта є явищем, пов'язаним з результатом діяльності особистості. Якщо поставлена мета реалізується, тобто очікуване досягнення здійснюється, у суб'єкта виникає по-

чуття успіху, якщо досягнення немає (або воно не відповідає передбачуваному результату), то переживається почуття невдачі. Успіх, що фіксує досягнення суб'єкта в діяльності, реально протікає у формі позитивного переживання задоволення чи радості, а почуття невдачі – відповідно у формі негативного переживання розчарування, невдоволеності чи страждання. Тож можна говорити про пряму залежність між успіхом суб'єкта і його мотивацією на досягнення [1, с. 53–55].

Характер і стан життя суспільства справляють істотний вплив на досягнення успіху індивіда, можливості його розвитку та самореалізації. Тому важливо розуміти, що орієнтація на демократичні цінності, духовну свободу особистості виступають головною стратегією її успіху в суспільстві. Саме під впливом демократичних умов життя формується певний світогляд, настанови остистості, її життєві цілі, ціннісні орієнтації.

На наш погляд, аналізуючи стратегію побудови успіху особистості, слід виходити з того як розуміється феномен демократії в суспільстві, які демократичні традиції притаманні даному суспільству, які цінності мають бути покладені в основу забезпечення такої стратегії. Особливо це важливо для сучасної України, що переживає складні часи демократичного оновлення.

А. Гальчинський зазначає, що український соціум має багатовікові демократичні традиції. Органічність та природність демократичних трансформацій, підкреслює дослідник, зумовлюються в нас двома тісно пов'язаними чинниками. Йдеться, з одного боку, про специфічні риси української ментальності, з іншого – про доволі міцні традиції демократичного розвитку української нації [2, с. 110]. Що мається на увазі?

По-перше, це відмінності цивілізаційної генетики. З точки зору специфіки демократичного транзиту, визначальним у цих відмінностях, тим, що ставить українську націю безпосередньо в один ряд з європейським цивілізаційним процесом, є насамперед український індивідуалізм, на ґрунті якого вибудовується вся система світосприйняття, у тому числі політичної та господарської культури української нації. Йдеться про ознаку, яка є базовою для визначення об'єктивних підвалин природної демократизації нашого суспільства. При цьому слід урахувувати, що саме принципи індивідуалізму є тією осно-

вою, на якій розбудовується вся споруда ліберальної демократії та громадянського суспільства країн Заходу [3].

Основною рисою українця є перевага особистого над загальним, тоді як у Росії бачимо протилежне – перевагу загального над особистим. В індивідуальному житті українця це виявляється у підкреслюванні свого «Я», у надмірній чутливості, у розвиненому почутті відповідальності, особистої гідності та честі, у любові до волі. Українець завжди прагне надати своїй праці та її результатам рис неповторної індивідуальності. Особливо рельєфно це відтворюється в облаштуванні побуту, де кожна садиба, кожен дім, урешті, кожна вишиванка чи крашанка мають своє обличчя. Відповідний стиль відрізняє між собою і родини. Він живе століттями, створюючи специфічну гаму життєдіяльності та світосприйняття [4, с. 207–217].

Українська ментальність принципово відрізняється від російської і за іншими компонентами. Це насамперед ставлення до влади, авторитетів, до ідеї демократизму та народовладдя. Українському народові ніколи не вистачало охоти шанувати авторитети. Акцентований індивідуалізм веде до волелюбності і виключає деспотію. Українці – вроджені вороги деспотії. Пригадаймо запорізький звичай сипати землю на голову новообраному кошовому, щоб він не хотів бути необмеженим диктатором [5, с. 130–131].

По-друге, це демократична спадщина. Із принципом індивідуалізму кореспондуються демократичні традиції історичного розвитку української нації та держави. Вчені зазначають, що вже перші писемні згадки про державні утворення, які існували на території сучасної України, доводять неабияку роль досить впливових (за тодішніми вимірами) демократичних інститутів у реалізації публічних владних повноважень. У протослов'янських племен антів, які мешкали вздовж Дніпра, Дністра та інших українських річок, провідним племінним інститутом було народне зібрання – віче, що вирішувало найбільш важливі питання їхнього життя. Інститут віче у дещо трансформованому вигляді активно використовувався і за часів Київської Русі. Разом із князівською владою віче було найвпливовішим органом влади у містах Південної України-Русі [6, с. 67–69].

Помітну роль у розвитку демократичної традиції протягом XV –XVIII ст. відіграло українське козацтво, яке було організовано на засадах військово-

демократичного устрою. Усі державні органи Запорізької Січі були виборні, їхня діяльність була підконтрольною Січовій раді. Доба Козаччини стала одним із першоджерел формування системи національних цінностей і традицій, сприяла утворенню українських демократичних ідеологем – необхідної складової демократичної політичної культури [7]. Те саме можна сказати і про Українську козацьку державу. Побудована на основі виборних і самоврядних принципів, Козацька держава запровадила відповідальність вищих можновладців не лише перед привілейованими прошарками (насамперед Генеральною старшиною), а й перед усім її населенням загалом. Таким чином, була продемонстрована перспективна можливість розвитку України у напрямі становлення демократичної держави європейського зразка.

Принципово важливим етапом демократичного поступу України стало проголошення IV Універсалом Української Центральної Ради від 9 січня 1918 р. незалежної Української Народної Республіки, яка активно декларувала демократичні засади української державності. Конституція УНР запроваджувала європейські принципи розподілу влади, провідної ролі парламентаризму, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Нарешті, особливе місце в українській демократичній традиції належить правозахисному рухові 1960-80-х років. Українська Гельсінська спілка та інші осередки демократичного опору тоталітаризмові стали одними із джерел формування демократичних інституцій сучасної України, її партійної системи зокрема [8].

Отже, усталені демократичні традиції історії України свідчать про сутнісний демократизм українського народу. Саме ці традиції розуміються в українському соціумі як ґрунтовні підвалини суттєвого поглиблення демократичного транзиту, органічного залучення нашої держави до спільноти європейських демократій.

Втім, така історична демократична спадщина не знаходить суттєвого відображення в розумінні сутності демократії, що відбувається сьогодні в українському суспільстві.

Дослідниця А. Колодій зазначає, що для найбільшої частини громадян демократія – це форма цивілізованого правління, пов'язана з виборністю урядових структур та їх відповідальністю перед народом.

Спираючись на результати власних досліджень, А. Колодій зазначає, що такий підхід пов'язується з теорією елітарно-плюралістичної демократії. Найбільше його поділяють громадські лідери Львова (63%), тоді як серед населення Львівщини, а також громадських лідерів Харкова такої думки дотримується значно менше людей (42% і 48%). Ще менша частина опитаних пов'язують демократичне правління із якнайширшим залученням громадян до прийняття державних рішень (19%–26%). Цю точку зору можна пов'язати з концепцією учасницької демократії. Але є й такі громадяни, для яких демократія – це просто турбота уряду про громадян. Таке патерналістське уявлення про демократизм, яке ставить громадян у позицію пасивного очікування благ від уряду, найбільш характерне для старших людей, а найменш – для громадських лідерів (особливо у Львові), які, очевидно, краще обізнані з теорією демократії і самі беруть участь у її творенні. Більшість населення України, принаймні на рівні загального декларування, підтверджують демократичний вибір як найбільш відповідний для України [9, с. 228 – 229].

Інакше розуміється демократія та демократичні традиції в науковій літературі. Дослідники аналізують різні концептуальні моделі демократії: популістську, колективістську, мажоритарну, консенсусну, співгромадську, елітарну, учасницьку та інші [10; 11; 12]. В цілому в усіх теоріях розглядаються головні ознаки демократії – громадянська ініціатива і творчість, свобода, обмеження влади еліти й бюрократії, як діяльність, що сприяє гармонізації суспільних відносин і в цілому розвитку людини.

Крім того, в політичній науці склалися два основні підходи до розуміння демократії: структурний та процедурний підходи. Прихильники структурного підходу (а це переважно західні дослідники) виходять із того, що демократичні режими утворюються під домінантним впливом макрофакторів – фундаментальних якісних змін в усіх системах життєдіяльності соціуму. Згідно з цим підходом, демократія має бути підготовлена відповідним соціально-економічним розвитком суспільства, виконувати функцію оформлення базових процесів, що відбуваються в соціальній сфері. С. Хантінгтон, наприклад, поєднуючи процеси модернізації та демократизації, вважає, що запорукою успіху останньої є довготривалі реформи, що ведуть до підвищення складності,

адаптивності політичної системи в цілому, секуляризації суспільного життя, раціоналізації структур влади, досягнення національної єдності тощо [13, с.151–152]. Варто підкреслити, що концептуальний базис праць прихильників цього підходу є своєрідною рефлексією досвіду країн «традиційної демократії», яка виводить «чистий тип» процесу демократизації, а тому має скоріш фундаментально-світоглядне, ніж прикладне значення для сучасної України.

Прихильники процедурного підходу вважають, що головними умовами переходу до демократії є характер правлячих еліт, їх політичні цінності та ідеали, найважливіші тактики і технології володарювання, які використовуються ними. В цьому випадку успіх проекту під назвою «демократія» залежить від ступеня компетентності еліт, їх здатності і можливостей мобілізувати всі (у тому числі й людські) ресурси для досягнення поставленої мети. Зазначений підхід є поширеним в Україні. Одним із найавторитетніших дослідників проблем демократичного транзиту в Україні є В. Полохало, який класифікує політичний режим сучасної України як «напівавторитарний» і стверджує, що вітчизняні лідери свідомо обрали шлях обмеженої трансформації, яка більш відповідає їхнім інтересам, і в той же час вирішили зберегти видимість демократії, уникаючи політичних ризиків [14, с. 4]. На думку автора, шанс вдало завершити процес демократизації у країні є. Про це свідчить поступова активізація громадянського суспільства (що проявилася на парламентських виборах 2002 року, президентських виборах 2004 року) та наявність у країні демократичної контреліти.

Цікавою здається і позиція Н. Степанової, О. Литвиненка та інших дослідників які вважають, що «особливості країн пострадянського простору полягають у переважному використанні технології імітації, запозичення результату або форм політичної модернізації (коли декларуються деякі принципи, проте фактично відбувається їх симуляція)» [15, с. 602–603; 16, с. 157–158]. Так, О. Литвиненко зазначає, що гасло останніх 20 років «Даєш ліберальну демократію» – є повним аналогом колишніх гасел про побудову комунізму. Причиною цього є принципова імітованість ідеологічних конструктів, що існують в духовному просторі України, їх суттєва несправжність є головною ознакою кризи суспільства. Порівнюючи Україну із сучасною Польщею або Чехією,

дослідник вказує, що українське суспільство сьогодні переживає етап, який ці країни пройшли у міжвоєнний період. Отже, в Україні сьогодні існують принципово інші варіанти соціальної інженерії, втім вони не можуть бути реалізовані внаслідок: відсутності соціальних інститутів та відповідних соціальних груп, що здійснюють реформи; відсутності ідеологічного обґрунтування; відсутності широкої участі громадян в демократичних перетвореннях.

Дослідник О. Вишняк розглядає процес в сучасній Україні в контексті парламентської демократії, наголошуючи, що за своїми ознаками Україна наближається саме до цієї форми [17]. Зокрема, на його думку, в Україні зростає рівень партизації. Для більш як третини країн Європейського Союзу наявний в Україні рівень членства в партіях зовсім не перешкоджає ефективному функціонуванню парламентської демократії. І йдеться не тільки про формальне членство в партіях, але й про реальний рівень роботи в них. Не відрізняється Україна від розвинених і нових європейських демократій за наявністю більш близьких для громадян (себто – привабливих) партій. Партійно-блокова розпорошеність парламенту (якби він у 1998 і 2002 роках обирався цілком за пропорційною системою) має чітку тенденцію до зменшення. Кількість партій, які громадяни наділяють правом представляти їх в законодавчому органі, нічим теж не відрізняється від ситуації в більшості європейських демократій. В Україні формується багатопартійність з двома домінуючими партіями [17, с. 16–17].

Як со-суспільну визначає сутність демократії в Україні О. Кіндратець. Поділяючи погляд А. Лейпхарта, дослідниця вказує, що со-суспільній демократії притаманні чотири характерні риси [18, с. 39–40]. Перша: здійснення влади «великою коаліцією» політичних лідерів усіх значних сегментів багатоманітного суспільства. Це може фігурувати в різних формах (кабінет великої коаліції в парламентській системі, комітет з важливими дорадчими функціями або велика коаліція президента з іншими важливими посадовими особами в президентській системі). Політичні лідери всіх значних сегментів складного суспільства співпрацюють в управлінні державою у межах великої коаліції. Це відрізняється від того типу демократії, коли лідери поділені на уряд і впливову опозицію (як, наприклад, у Великій Британії). Покликання великої коаліції – зменшити ізоляваність опозиції і суперництво між нею та урядом.

Другою ознакою со-суспільної демократії є взаємне вето – це правління меншості методом заперечення. Володіючи цим правом, меншість має можливість почуватися впевнено.

Третя риса со-суспільної демократії – пропорційність. Це головний принцип політичного представництва, призначення на посади в державній службі, розподілу суспільних фондів. Всі значні сегменти суспільства мають бути представлені в цих органах пропорційно. Процедурно досягти цього можна завдяки пропорційній виборчій системі.

Висока міра автономності кожного сегмента у вирішенні своїх внутрішніх справ – четверта ознака со-суспільної демократії. Саме формування таких ознак О. Кіндратець вбачає в Українському соціумі.

Дослідник В. Бортніков вважає, що на сучасному етапі розвитку Україні більш притаманні елементи консенсусної та її різновиду співгромадської демократії [19]. Консенсусна демократія характеризується рівновагою виконавчої і законодавчої влади (при цьому виконавча влада формується на багатопартійній коаліційній основі), багатомірністю партійної системи (партії відрізняються одна від одної не лише за стратегією і тактикою з соціально-економічних питань, але й, наприклад, за підходами до релігійних, зовнішньо-економічних та інших проблем), більш або менш пропорційними результатами виборів (як наслідок пропорційної виборчої системи), корпоративістською системою відносин між групами спеціальних інтересів. Така модель, на думку дослідника, має сенс для більшості країн, що знаменуються не лише сплеском демократизації, а й загостренням етнічних конфліктів саме завдяки початку руху до демократизації, зокрема й для України.

Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що принципово різні погляди на сутність демократії та демократичних традицій в Україні обумовлені тим, що в Україні її політичній еліті не вдалося відпрацювати цілісну систему політичних цінностей, які регулюють процеси демократизації. В цілому, на наш погляд, в Україні сьогодні реалізується досить консервативний варіант демократизації, що повністю відповідає основним критеріям «процедурного» сценарію.

Початок процесу демократичного переходу (або демократизації) являє собою той історичний момент, коли його учасники (актори) усвідомлюють,

що старий режим більше не може слугувати основою їхніх дій. У свою чергу, завершення процесу переходу визначається неможливістю повернення до вихідного стану, тобто перехід закінчується тоді, коли політичні актори починають розуміти незворотність змін.

Зазвичай перехід до демократії висуває дилему: реформа наявного режиму (якщо він взагалі піддається реформуванню) або розрив з ним. Насправді істинна глибока демократизація поєднує в собі і реформу інститутів держави, і розрив з попередньою політичною практикою, і відмову від колишніх методів керівництва. Як правило, демократизація викликається глибокою внутрішньою кризою економічних, політичних, соціальних структур суспільства, «зношеністю» ідеології або системи цінностей, і тому безпосередньо пов'язана з проблемами модернізації та виступає її інструментом.

Дослідники наголошують, що увесь хід демократичних перетворень в Україні, неспроможність нової влади подолати наслідки старої системи призвели до девальвації ідей демократії як політичної цінності, викликали розчарованість більшості населення країни в демократичних ідеалах.

Виходячи з наведеного, фахівці зазначають, що відродження демократичних ідеалів та цінностей має бути покладено на соціально активну частину населення – молодь. Роль молоді визначається її духовністю, моральними устоями, національними традиціями, загальним рівнем культури. Саме тому важливим уявляється визначення ідеалу демократії молоді та студентів.

Поширення політичного нігілізму в молодіжному середовищі свідчить про безпорадність органів державної влади у справі забезпечення прав і свобод молоді. І це не дивно, якщо взяти до уваги нестримне зростання кількості партій і рухів, надміру диференційований парламент, нестійкість структур політичних інститутів тощо. Молодь небезпідставно вважає себе незахищеною від сваволі, корумпованості чиновників, злочинності. Звідси виникає суперечливість в розуміннях ідеалу демократії, фрагментарність процесу усвідомлення суті демократії.

Таким чином, можна стверджувати, що в молоді ще не сформувався сталий ідеал демократії. Навіть незважаючи на активну участь молоді в подіях «помаранчевої революції», можна стверджувати, що їй притаманна фрагментарність, еkleктичний характер розуміння ідеалу демократії.

Демократія в сучасну епоху є важливою й загально визнаною цінністю. Але вона утверджується й набирає справжньої сили тільки за умов, що люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти і що захищати-муть. Саме в такому контексті демократія може виступати як шлях до свободи та особистого успіху молоді.

Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Вони означають не тільки (і не стільки) формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2005. – 368 с.
3. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах / Ю. Паніч // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 45–51.
4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. Глибинні регулятиви психологічного повсякдення [монографія] / О.Донченко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
5. Дзьобань О.П. Ментальні засади національної безпеки соціальної структури на шляху до громадянського суспільства / О.П. Дзьобань // Культура народів Причорномор'я (Научный журнал). – 2004. – № 51. – С. 129–131.
6. Субтельний О. Україна: історія / О.Субтельний; [пер. з англ. Ю.І. Шевчука]. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
7. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: курс лекцій / В.П. Шевчук. – К. : Либідь, 1999. – 480 с.
8. Андрущенко В. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на ру-

- бежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
9. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні [монографія] / А.Ф. Колодій. – Львів : «Червона Калина». – 2002. – 276 с.
 10. Буданов В.Г. Трансдисциплінарне образование, технология и принципы синергетики / В.Г.Буданов // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков подходов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 285–304.
 11. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 68–77.
 12. Полохало В., Бистрицький Є., Макеєв С. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
 13. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
 14. Полохало В. От авторитаризма к авторитаризму / В. Полохало // Зеркало недели. – 2004. – № 34. – 28 августа. – С. 4.
 15. Степанова Н.С. Традиції та інновації у політичному розвитку сучасної України / Н.С. Степанова // Вісник ОНУ. – 2003. – Т. 8. – Вип. 9. – С. 600–605.
 16. Литвиненко А. Имперский вектор и сегодняшняя Украина / А. Литвиненко // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков : Константа, 2004. – Выпуск. 2. – С. 153–160.
 17. Вишняк О.І. Від авторитарного президенціалізму до парламентської демократії / О. Вишняк // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 13–18.
 18. Кіндратець О. Розмежування українського суспільства в процесі демократизації / О.Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 32–41.
 19. Буданов В.Г. Трансдисциплінарне образование, технология и принципы синергетики / В.Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков подходов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 285–304.

Бойко А. И. Демократия как основа формирования социальных ценностей

Построение стратегии достижения успеха личности в обществе, обусловленной ориентацией на демократические ценности, требует анализа понимания феномена демократии в данном обществе и демократических традиций, ему присущих. Особенности понимания демократии в Украине на разных уровнях общественного сознания и специфические демократические традиции украинского общества – предмет исследования статьи.

Ключевые слова: демократия, ценности, успех личности, общество.

Bojko A. I. Democracy is a basis of formation of social values

Strategy of achievement of success of the person in a society, caused by orientation to democratic values, demands the analysis of understanding of a phenomenon of democracy in the given society and democratic traditions to it inherent. Features of understanding of democracy in Ukraine at different levels of public consciousness and specific democratic traditions of the Ukrainian society are an object of research in article.

Keywords: democracy, values, success of the person, society.